

»Medtem ko vidimo, da je naš svet tehnični svet, da je okolje, ki obdaja človeštvo vedno bolj skonstruirano, vedno bolj umetno, izumetničeno... tuje naravnemu okolju, v katerem so zrasle prejšnje civilizacije, vidimo hkrati tudi, da je modernemu človeku bolj ko kdaj prej potrebna močna moralna hrana, da bi mu omogočila, da bi postal močnejši kot tiste sile, ki so se rodile iz njegovega duha, ki se množijo in ga ogrožajo. Bergson je v tej zvezi govoril o 'dodatku duše', recimo preprosteje 'dodatek humanosti'. Tehnična kultura mora biti globoko humanistična, če zares želimo omogočiti ljudem, ki jih na vseh stopnjah teži težka odgovornost pri delu s tehniko, da bi jo zares obvladali, njo in svoje okolje, namesto da vsak dan bolj izgubljajo svoje bistvo, namesto da so vsak dan bolj razžrti in razdrobljeni...«

»Pravilna pot za mlade ljudi s tehnike torej ni v čim zgodnejši specializaciji in s tem povezani sklerozi pouka splošne izobrazbe, niti v 'prilepljanju' predavanj, kakršne imajo klasične šole, zdi se nam, da je pravilna pot v koncepciji pouka široke humanistične inspiracije, ki ne zanika nobenega bogastva tradicionalne kulture, ki pa je prilagojena ekonomski in družbeni resničnosti... Tako bi... tehniki na vseh stopnjah videli svoje delo s širokih horizontov kulture in bi se tako osvobodili naočnikov tehnicizma in tistega, kar je Marx imenoval 'profesionalni idiotizem'... Razvoj tehnicizma v sodobnih družbah, celo v družbah, ki pripadajo tipu ZSSR, pomeni nevarnost, ki je, če izvzamemo samouničenje z atomskim ali biološkim orožjem, največja nevarnost, ki ogroža človeštvo 20. stoletja.«

Milan Butina

KRONIKA

ZNANSTVENA PUBLICISTIKA

BOGO GRAFENAUER, ZGODOVINA SLOVENSKEGA NARODA, I. ZVEZEK. Grafenauerjevo delo* je nov poskus zgodovine slovenskega naroda. Dobili smo prvi zvezek od dvanajstih. Ta obsega dogajanja od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda z uvodnim pregledom zgodovine na slovenskem ozemlju v času od naselitve alpskih Slovanov. Uvodni pregled, ki obsega polovico knjige, pomeni za Slovence posebno novost, ker so zadnji podobni v Linhartovem, Mucharjevem in Ankershofnovem delu. Grafenauerjeva težnja napisati povzetek zgodovine za arheološka obdobja je tem teže uresničljiva, ker nimamo ustreznih osnovnih del ne sintez.

Avtor začčenja z orisom geografskih silnic, ki jih podaja sumarno, shematično. V okviru zgodovine gre predvsem za vprašanje, kaj določen teren ob določenem razvojnem položaju naseljencev omogoča in dovoljuje, česar ni povsem zadel. Nadalje obravnava prazgodovino, rimsko obdobje ter preseljevanje, posebej podrobno se ukvarja s slovensko prazgodovino, s prodori na Balkan, poselitvijo Vzhodnih Alp, z odnosi in stiki s sosedi. Nato obdeluje vprašanje staroselcev, Samovo državo, karantansko državo ter obdobje alpskih Slovanov pod Franki. Zaključuje z uporom Ljudevita Posavskega. Obširno skuša orisati ekonomiko in družbo.

* Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I. Državna založba Slovenije 1964.

Delo je v tej obliki druga, predelana izdaja knjige iz leta 1955. Predelava je takoj opazna v slikovnem gradivu, v bolj izdelanih zemljevidih, v slogu, v razširitvi in formalni preobrazbi številnih mest, skoraj bi dejal celote. Vsebinsko pa skoraj ni razlike, kar je škoda, saj so bile pripombe edinega* recenzenta prve izdaje upravičene (S. Gabrovec, *Nova zgodovina slovenskega naroda, Naši razgledi* 4, 1955, 240—241).

Odločilno v nadaljnjem raziskovanju zgodnjega slovanstva bo spoznanje starih historikov, ki ga jame upoštevati tudi Grafenauer, da bo študij skrajno nejasne in zapletene zgodovine južnih Slovanov prišel v pravi tir šele, ko bo omogočeno proučevanje tega obdobja, tudi detajlov, v evropski širini. Proučevati bo treba kompleksno ne le Slovane, marveč prav tako kompleksno tudi pozno antiko, ker je — delno intaktna, delno razrušena, delno uničena, in vse to po pokrajinah različno in različno glede na etnično osnovo — bila počasi naseljujočim se Slovanom podlaga. Ta ni bila le nekaj imaginarnega. Novi naseljenci so se ji prilagajali, so jo asimilirali, se z njo spopadli. Prav tako nadrobno je treba obravnavati preseljujoča se ljudstva in — končno — tudi v evropski širini, vplive, ki jim je bilo balkansko področje in tu živeči človek po naselitvi izpostavljen.

Te vodilne misli je avtor skušal, kolikor je mogel, upoštevati, kar je odlika nove knjige. Realizacija te ideje pa se giblje v določenih mejah, ki jih danes en sam človek težko prekorači, posebno človek, ki mu je obravnavana doba po duhu in študiju tuja.

Pregleda antične zgodovine naših tal, ki ga tako potrebujejo šole in drugi, ni dala doslej ne naša fakulteta (ki ga je pred vojno že napovedala) ne kaka druga ustanova.

Takega dela nimamo že od Linhartovih časov in tudi *Zgodovina Ljubljane, I* — ki bi zaradi centralne pozicije mesta vrzel delno lahko izpolnila (v tem nezadostno in nezadovoljivo *Zgodovino narodov Jugoslavije I* je s tega vidika obravnaval že Gabrovec v omenjeni recenziji) — nas je v historičnih partijah globoko razočarala. Ni namreč podala 'zgodovine', ki jo potrebujemo, marveč priden opis arheoloških najdb in najdišč, kar je navsezadnje v takem delu le kuriozum. To je čutil Grafenauer sam in poizkusil v omenjenem delu na kratko — in najbrž v naglici, kot je tekstu videti — pomanjkljivost zakriti z nekaj stranmi povzetka.

Tisti, ki so bili najbolj poklicani napisati oris zgodovine obdobja, ki so prepuščena v preučevanje arheologiji, so odpovedali. Zato je — povsem pravilno in logično — vskočil historik srednjega in novega veka. Pogumno dejanje, za katerega mu moramo čestitati in za katerega smo mu vsi tudi hvaležni. Naloga, ki si jo je zadal, v resnici ni lahka: predelati neskončno literaturo arheoloških publikacij, najdb, poročil, si ustvariti delne preglede, za katere ni imel nikakega osnovnega dela, risati shematične arheološke karte, da sebi in čitatelju začena ponazarjati poselitev oziroma problematiko, seznaniti se z gradivom, ki mu je v vsakem pogledu tuje. Tega dela, ki si ga je bil naložil in izvedel, zlepa ne moremo dovolj pozitivno oceniti. Pomanjkljivosti, ki jih v naslednjem obravnavam, nisem poiskal z namenom, da bi mu zmanjševal ceno, temveč zato, da o njih diskutiramo vsi, ki nam je kaj do naše zgodovine in nam je preteklost več kot kopičenje podatkov in datumov. Naloga zgodovinarja je, da spravlja ljudem v zavest čim več silnic, ki so oblikovale in še oblikujejo naše življenje. Veselimo se napredka v tej resnično težki snovi, ko se ustavljamo ob mejniku, ki ga je postavil Grafenauer.

* Spričo pomembne knjige je nenavadno, da ga je recenziral en sam.

Od domače literature je predelal vse, kar je splošno dosegljivo — žal, v detajlih, posebno za prazgodovino in zgodnji srednji vek dokaj nekritično, od tuje pa nekaj splošno orientacijske ter nekaj specialnejših študij (tudi novih, na primer, Mócsyjeva dela). Zgodovini bi bilo seveda v korist, posebej za antiko, če bi mu avtorji *Cambridge ancient History*, Rostovcev, De Robertis, Gren, Rugini in podobni posredovali več generalno razvojnih smernic današnjega študijskega položaja.

In prav v tem je tudi najbolj šibka točka dela. Arheološko gradivo mu ne govori z neposrednostjo, z intimnostjo, mu ne razkriva ozadij ne povezav s sočasnimi dogajanjmi in razvojem po Evropi ali vsaj v balkanskem območju, ostaja mrtvo.

Druga pomanjkljivost, ki je s prvo povezana, je dejstvo, da avtor bralcu ne prikaže celotnega toka dogodkov, ampak analitično razbitega na polno omemb, opisov, skratka, povzetkov prebranih študij, poročil in sintez. Bralec ne vidi rdeče niti, celo ne v zgodnjem srednjem veku.

Stilno je tu in tam še vedno nedodelan, izrazi so včasih neokretni. H krajev-nemu poimenovanju imam naslednje pripombe.

V sklanjati malo znanih tujih krajevnih imen zagovarjam ali vezaj med nominativno obliko in obrazlom ali, lepše, z majhnim trudom stavo imena v nominativ v izvirni obliki. Prim.: pri Mixnitzu, Peggau (63), Marseillesa (32), v Pinzgau (159) itd. Napake: ne Parsko globino, ampak Golobino (63); ne jama Kvederc, ampak Kevderc (74, zemljevid III, št. 25); ne Lobnik, prav Lubnik (83); ne blizu Gospe Svete, ampak blizu Gosposvet, nom. je Gosposvete, pl. tantum (111); ne Magdalenska gora (141, 154 in mnogokrat) ne Stalenska gora (141) in ne Stalen (158, 159), ampak boljše Stalenski vrh; namesto Kanalska dolina (149) boljše kratko Kanal; Duel (207), Duell (210, kateri je pravilni nemški zapis?) je slovensko Dol; Lurnsko polje (Lurnfeld, 307, 313, 357, 366) ni slovensko, mi pravimo Sovrško polje; Ulrichsberg (Mons Carantanus) ponasi narobe Senturska gora (338), mislim, da bo najboljše Krnska gora; Globasnica (337), prav Klobasnica; Glina (374), prav Glana. Legijsko trdnjavo Ločica je lokaliziral v Ločico pod Trojanami (194) — pogosta napaka — gre pa za Ločico pri Sempetru ob Savinji. Marenberg (63), sedaj Radlje ob Dravi.

Antična imena pregiba tako, da nominativni obliki oziroma osnovi v izvirnem zapisu privede slovenska obrazila, kar je v glavnem neugodno za ušesa pa tudi napak, na primer:

Aquileio (140), Aquileie (143), Siscio (144), Histrio (146), Celeio (146), vzhodni del Štajerske s Poetoviom (ko je že Sovrè udomačil pravilno s Poetoviono, 149), Teurnie, Celeie (155), Singidunuma (203) ali škofije v Celeii, Virunumu (221). Nominativne oblike pisati v glavnem v izvirni obliki, sklanjatev približati latinsko-slovenskemu duhu, tako: med Savarijo in Karnuntom, v Poetovionii, Celeje, Viruna, Neviduna (ne Nevidodunna) itd. V težjih primerih je bolje obravnati ime, kot bi bilo nesklonljivo, na primer, ne, kot piše, v enega izmed tribusov (151), ampak v eno izmed tribus. Slovenski nom. pl. od centuriones seveda ni centuriji (154), ampak centurioni. Ime vladarja Marcus Aurelius je v slovensčino Sovrè uvedel v gen. kot Marka Avrelija (ne Avrela, 150, 151, iz česar bi rekonstruirali nom. Aurelus). Bolje kot dalmatinsko-panonski upor (165) je delmatsko-panonski upor, če ne vzamemo še kakega boljšega izraza. Se nekaj napak: ne pisati o familiji Stalaciji (141), prav Šlaccii. Strabo ne piše, da so Nauportus ustanovili Tavriski (143), ampak da je naselje Tavriskov. Florus je napačno citiran (145), nerazumljen tudi dekret iz Tergesta (173). Terra sigillata ni rdeče pečena ilovica (177); na str. 185 ne gre za boštvo Balenus, marveč Belenus; na str. 193 ne za osebo Statitius, ampak Statutius.

Kompozicijska zasnova dela je izvedena le okvirno kronološko; pogrešamo pa premišljeno kompozicijsko doslednost v vsebinski razporeditvi. Za primer nedoslednosti navajam gradnjo 2. odstavka II. poglavja (140—202: Pod oblastjo rimske sužnjeposestniške države).

Dvoje obdobj, katerih politično zgodovino je orisal kontinuirano, zgodovino rimske republike v odnosu do vzhodnih Alp ter zgodovino markomanskega vdora in 3. stoletja, loči dvesto let. O zgodovini teh 200 let posebej ne piše. Namesto tega razdrobljeno in neurejeno vstavlja odlomke iz upravne zgodovine, vojaške organizacije, ekonomske, socialne zgodovine, zgodovine verstev, civilizacije in „romanizacije“. V okviru politične zgodovine 3. stoletja predlaga čitatelju — predhodno skoraj v ničemer utemeljeno — socialno krizo, propad veleposestev, kolonat, propad obrambe, ekonomski propad; medtem ko bi bilo veliko prepričljiveje, zato ker bi bilo genetično usklajeno, začeti z utemeljivijo poljedelske krize, ki je povzročila propadanje veleposestev, organiziranje kolonata, ekonomsko

slabljenje, finančni zlom in je logično kulminirala v socialni krizi. Vse to je odmevalo takoj v mejnih trdnjavah in v tujini ter kot vrtinec pritegnilo Gote in Parte in druge v oslavljeni imperij. Propad so z muko in s skrajno energijo zavrli in s korenitimi reformami tudi sanirali tako imenovani 'ilirski', na Balkanu rojeni vladarji, ki so uvedli novo fazo v zgodovini Rima, dominat.

Grafenauer nadomešča kompozicijo s tem, da piše nekako po iztočnicah, kakor jih prinašajo posamični, v grobem predvideni odstavki. S tem izgublja nazornost, udarnost, jasnost.

Avtor se trudi osvojiti dialektični način zgodovinske interpretacije, kar je pri nas novost, ki jo pozdravljajo vsi. Prav zato, ker je med prvimi, zapada pogosto v ekstrem, posebej v uvodu.

Žal mi je, da uvod ne prispeva skoraj ničesar k modernemu utemeljevanju, kaj pomeni študij zgodovine, kar bi bilo prav na tem mestu in pri nas izredno pomembno, ker imajo nekateri staro in srednjeveško zgodovino za šport posameznikov. Historika neprijetno zadane Grafenauerjev posmeh fevdalizmu, njegovo subjektivno argumentiranje o 'vstopu v zgodovino' (42); neprepričljivo argumentiranje k odpravi štetja let 'po Kristusu', ki je vseeno bolj logično kot pa vzrok, zakrivajoč način štetja 'pred našim štetjem', kar ponazarjam samo z enim njegovim, tudi sicer nerodnim stavkom: ... *ki se uveljavi v naših krajih z osvojitvijo naših krajev po Rimljanih v zadnjih letih pred začetkom našega štetja* (155). Na drugi strani pa nekritično prevzema nekatere dosedanje napake oziroma predpostavke dialektične metode, za katero je prav zgodovina antike kot trd oreh dober preskus. Ta preskus pa doslej še ni 'izšel' iz preprostega vzroka, ker je študij antike pri nas in še marsikje nenačrten in bedno dotiran.

Pravilno je Grafenauer zavrnil Morganovo in Engelsovo delitev prazgodovine, tudi drugi strokovnjaki so to že bili storili. Zavrtni bi moral še poimenovanje 'sužnjeposestništvo'. Ne glede na to, da je za slovenščino izraz ponesrečen, je oznako treba vrednotiti kot nekdanjo, sedaj neustrezno delovno hipotezo, ki zavaja danes k napačnim predstavam. Sužnjeposestništvo je oznaka, ki za rimski imperij, da o grštvu ne govorimo, ne drži, je oznaka le delnega *rezultata* socialnega razvoja, medtem ko je dialektični materializem že pokazal na *gibala* historičnih dogajanj. Ta ležijo v ekonomiki, predvsem v produkciji osnovnih življenjskih sredstev in so vzročno povezana s stopnjo in stanjem produkcijskih sredstev in z njihovim lastništvom. Kolikor so take oznake potrebne, je bolje, da poskusimo karakterizirati razvojne faze z načinom ekonomske produkcije, na primer nomadstvo, primitivno poljedelstvo, ekstenzivno prvotno poljedelstvo, kolektivno prisilno delo, avtarkično poljedelstvo, mala obrt, manufaktura. Lahko pa bi vzeli za kriterij tudi eventualno upravno-organizacijsko lestvico: horda, samostojne avtarkične družine, rod-zadruga, plemo, plemsko-rodovne zveze, vojaška demokracija, plemenski centralizem, mestne države itd. 'Sužnjeposestništvo' je bilo v antiki tako krajevno kot časovno neenotno, ponekod intenzivno, ponekod skoraj neznano. Krivica bi bila na primer za sredozemski svet minulih stoletij govoriti o 'sužnjeposestništvu', ker ga je poznal fevdalni razred jugovzhoda in bližnjega orienta, medtem ko je stopal v Evropi ekonomski in socialni razvoj že dolgo povsem drugo pot. Podobno je bilo tudi v antiki, saj je šlo za organizacijsko tvorbo gigantskih mer: od Britanije do Tigrisa in od robov Sahare in Nilovih kataraktov do Karpatov, Donave in Rena.

Kakor se produkcijska sredstva razmeroma naglo razvijajo, tako se *etični* odnos med ljudmi izredno počasi spreminja kljub sunkom, ki jih dajejo revolucije. Med antiko in prejšnjim stoletjem je odnos lastnika produkcijskih sred-

stev do delovnega človeka etično skoraj brez diferenc. Juridično je razlika dokajšnja, stvarno pa sta si — če odštejemo osebno svobodo, ki pa je bila tudi v 19. stoletju zaradi življenjske nuje izredno omejena — rimski suženj in evropski delavec v 19. stoletju praktično enaka. Pri kmetih je pozitivna valorizacija delno celo na antični strani, česar pa zopet ne moremo generalizirati.

Številne pomanjkljivosti opazimo posebej v orisu prahistoričnih obdobij, ker mu, kot je že Gabrovec podčrtal, material ne govori neposredno in je vezan na delno zastarele interpretacije; ker ne izkorišča vseh ilustrativnih možnosti in privlačnosti; ker Slovenije ne povezuje z dogajanjem v svetu; ker gospodarsko-družbeni razvoj ne poteka kot premočrtna evolucijsko-revolucijska, le z napredkom povezana nujnost, kot ga podaja avtor. Gabrovčevih očitkov ne bom ponavljal, čeprav jih ni upošteval. V prazgodovini je še posebej težko, ker je šibko in nepopolno raziskana, saj niti o barjanski kulturi ne vemo dosti, o kakem sodobnem načinu preiskave terena pa v nasprotju z Grafenauerjevim mnenjem (92) še govora ni; vse so v glavnem le sondaže.

Izraz 'kultura' v arheološki rabi in v obdobjih, ki jih obravnava arheologija, je potrebno razložiti (42, 111, večkrat), ker ni najbolj posrečen, ga pa v tej panogi stalno uporabljajo. V bistvu je mišljen v prenesenem pomenu glede na materialno vsakdanjost, ki je edina pustila sledove. Arheološke kulture, piše avtor (na primer kultura žarnih grobišč, halštatska kultura, kultura zvončastih čaš) pa približujejo misel, da so njihovi nosilci tudi jezikovno povezani in da v očeh arheologov nujno nadomeščajo poznejša plemena (75, tudi 86). Prav to je v arheoloških obdobjih ena najnevarnejših predpostavk, ki je vnesla v znanost, če je niso dobro razumeli, dokaj zmede. Tako pri naših arheologih, ki vidijo kot nosilce na primer halštatske kulture predvsem Ilire — žrtev takega gledanja je tudi Grafenauer (117, kjer nedokazljivo natančno našteva etnične in jezikovne enote) — kot pri jezikoslovcih, ki o ilirskem jeziku na primer danes skorajda ničesar ne vedo, ne o gramatikalni strukturi ne o jezikovni pripadnosti ne o besednem zakladu, pa vendar ravnaajo, kot bi vedeli vse to in še več (305, po Bezlaju, ki ga še večkrat citira), tako da skoraj diskreditirajo že tisto, kar verjetno drži. Pogumen jezikoslovec lahko v nejasnem področju brezhibno dokaže več, kot je živ jezik lahko kadarkoli oblikoval. V naš svet sežejo še Véneti, v njem nastajajo keltski otoki. Vse to opazovati z jezikovnega vidika in puščati vnemar dela avtorjev, kot so Russu, Katičić, Untermann, Kronasser, je nevestno.

Še k izrazu 'romanizacija' (185, posebej 188 in drugod). Z njim se ne le v tem delu, ampak tudi v številnih drugih ravna nepremišljeno, kot je sijajno pokazal Swoboda. O romanizaciji v dobesednem pomenu sploh ni mogoče govoriti, ker zanjo ni dokazov, v posamičnih obdobjih in v posamičnih predelih bi lahko daleč bolj upravičeno govorili o orientalizaciji ali sirizaciji. Če pa besedo porabljamo v prenesenem pomenu, jo je treba poprej definirati.

Štalenski vrh. Izredna in nadvse pomembna izkopavanja koroškega deželnega muzeja na Štalenskem vrhu prinašajo tudi historično ne le kulturno-zgodovinsko pomembne rezultate, ki bi jih bil avtor dolžan v tem delu vrednotiti, in to ne z naštevanjem nekaj spornih zaključkov, s katerimi ustvarja ravno obraten vtis, kot bi ga moral. Tako ne zamuja omeniti, da je naselbina postala po rimski zasedbi sedež cesarskega upravnika (158), kar je mogoče, če bi poprej definiral, kaj mu pomeni upravnik; da je simbol keltskega vojnega boga konj na saneh in v čolnu, kar je na osnovi citirane najdbe fantazija; da je imela tam 'pokrajinska vlada arhiv s 15 nišami', tudi fantazija; da so izkopavanja poka-

zala, da so noriškega kralja odstranili takoj po zasedbi, medtem ko bi bilo treba najprej dokazati, da je obstajal ob zasedbi in tik pred njo. Gre za težave, ki jih ima zgodovinar, ki rad prenaša moderne, predstavno izdelane pojme nazaj, oziroma od enega razvojnega stadija na drugega, skratka, isti izraz pomenja lahko različno. Po Eggerju ponavlja, da so imela akvilejska podjetja na Štalenskem vrhu svoja stalna predstavništva (141), to je modernizem, ki zavaja. Tedaj je bilo, *mutatis mutandis*, vse skupaj le bolj podobno polkolonialnim razmeram minulega stoletja v Afriki: karavanski vodje, ki delajo za trgovce, ter bistrumnejši domačini, ki sodelujejo. Kip mladca s Štalenskega vrha naj bi akvilejski in drugi prekupčevalci podarili med leti 64—54 (158); nevarna natančnost za skrajno težko ugotovljiva dejstva. Kaže ostati pri Mommsenovem poskusu, ki je tudi najbolj utemeljen in ki ga Grafenauer ne upošteva. Kip seveda ni izdelek 5. stoletja (141 sl. 41). Kako težko je človeku, ki dela s tujim materialom in kako izključno je navezan na interpreta, je vidno pri tolmačenju važnega napisa, ki ga avtor edinega komentira in objavlja s podobo (155 sl. 43; 159) po Eggerju, torej gotovo uglednem interpretu. Še v tem primeru (kaj šele v drugih) bi bila samostojna presoja na mestu, z njo bi si bil odprl povsem nove vidike v interpretaciji zgodnje noriške zgodovine.

Prehodno obdobje med osvojitvijo in provincializacijo Norika, približno šestdeset let — kar se mu zdi nenavadno dolgo — razlaga Grafenauer s težnjo pridobiti domačine za nov red s čim manjšimi motnjami za gospodarsko življenje, kar je spričo rimskega, poudarjeno juridičnega načina mišljenja in dela naivno. Gre za aneksijsko fazo, ki v novih okoliščinah upošteva prejšnje zavezništvo, fazo, ki naj vzgoji domač, a za samoupravo usposobljen kader. Ta mora biti prosto rojen, da lahko postane meščan, ki uživa rimske pravice, kot predpisuje *lex Visellia*. Se pravi, da je treba preskočiti eno generacijo. Točno to se je zgodilo.

Delno skrivljena je tudi podoba Šempetra ob Savinji, predvsem v naslednjem: da doslej dokumentirane in tam živeče družine dobe v last eno vilo druga za drugo (188), kar je nedokazano in neverjetno; da imajo pohorske kamnolome, tudi nedokazano; da ima *Vindonius* Rimljanko za ženo, kar ne drži oziroma je treba povedati, kaj misli z Rimljanko. Netočno je domnevanje, da bi bila v teh krogih, to je v mestnih vodilnih slojih v prvi polovici 2. stoletja, asimilacija Rimu že končana; najbolj pobija to *Ennia Oppidana* s svojim kognomenom, ki je formalno sicer latinski, da ga vendar Rimljanka ne nosi, in s keltsko nošo. Neumestna je tudi po Klemencu uvedena razvada označevati rodbinsko grobnico Spectatijev po kognomenu prvega, v nagrobnem tekstu omenjenega, to je *Priscianus* (ne Priscinianus, kot ima Grafenauer, 189).

Obris celotne zgodovine — predvsem v povezavi z dogajanjem v Sredozemlju — izginja, kot rečeno, v drobirju nebitvenih podatkov, ilustrativnih detajlov, povzetkov od tu in tam. To je pogosto mučno občutno; na primer ob orisu naseljevanja grških plemen (99), ko je valovala vsa južna Evropa; ali ko ugotavlja, da se pričinja proti koncu 5. stoletja pred Kr. propad (130) in ne razloži zakaj, podrčta pa, da začinja tedaj vplivati na vzhodnoalpski prostor dogajanje v širšem sosedstvu. Vpliv tega dogajanja je večer.

Posebej občutna je ta pomanjkljivost tudi pri upravnem zgodovinskem obrisu. Ze ugotavljanje o obsegu noriške naselitve je zgrešeno (118); pri navedenem obsegu še misliti ni, da bi šlo za eno samo pleme, marveč za zvezo plemenskih enot, kar je plod političnega razvoja (ki ni podan), Norici pa so v njem samo del. Da bi segalo noriško kraljestvo od Save do Donave (139), ni dokaza, prav tako ne, da bi bila spadala Gorenjska sprva v

Norik (148); da bi prišlo do napada Bojev na Norik okrog leta 60; da bi bilo v zvezi s tem preneseno noriško središče na Stalenski vrh. Prav tako ne drži, da bi bili Kelti uvedli mestne naselbine v vzhodnih Alpah (139), te so obstajale že poprej (Vače, Stična, Kašteljeri). Da so Kelti vrhnja plast prebivalstva (135), je zapisano brez dokumentacije in je nelogično. Pri Keltih gre predvsem za ekstenzivno vojaško zasedbo in trdnjavske postojanke, ki zasedbi sledijo in na katere se takoj naveže v staroselsko okolje in zaledje pronicajoč določen ekonomski vpliv, predvsem trgovski, obrtni, finančni, ter za organizacijsko-politično nadvlado. Netočna je tudi domneva, da si Rimljani niso upali začeti osvajanja, da ne bi izzivali in da so 113. zato Noričanom celo pomagali (142). Pomagali so jim na osnovi zavezniške pogodbe, kakor so tudi Noriki pomagali Cezarju pri Korfiniju. Njihova ekspanzija pa seveda ni bila slepa težnja po zasedbi in prodiranju, marveč rezultat politične volje, danosti in nuje, kar je Grafenauer spregledal. Se vedno nejasna je zasedba Norika, tudi v knjigi stoji enkrat (144) leto 16, drugič (139) leto 15 pred Kr. Prav tako je še nepojasnen odgovor na vprašanje, kolikšen del Galije Cisalpine je 42. pred Kr. prišel v Italijo (146). Grafenauer našteva okoliše v podrobnosti, kakor da bi to bilo povsem jasno; ob tem pa je vrhu tega še dokaj pojavov, ki jim sploh ne vemo vzroka, vidimo pa posledice, predvsem privilegiran položaj liburnijskih in istrskih mestec.

Upravni detajli mu povzročajo težave, odtod tudi skrajno nerodno izražanje, ki ga v tej zvezi uporablja. Tako pravi, da je bil Norik *cesarsko 'kraljestvo'* (148) in da zaradi tega v njem ni smela biti nastanjena vojska. Po Klavdiju je bila provinca direktno pod vladarjevo upravo; zato bi ravno morale biti v njej nastanjene regularne enote. Da pa vendarle niso bile, je vzrok drugje. Prav tako neumestno je govorjenje o Noriku kot o *cesarski hišni posesti* (149) in da so ga upravljali hišni — ne vojaški in ne državni — oblastniki; gre vendarle za delitev upravne kompetence med *provinciae principis* in *provinciae senatus*, prve bi mogli shematično deliti na *provinciae consulares*, *praetoriae* in *procuratoriae*. Med slednje je spadal *Noricum*, vendar šele od Klavdija dalje, pred tem je stal na čelu noriških plemenskih enot *praefectus civitatum*. Dohodek, ki ga je provinca po Klavdiju dajala, dajatve in podobno, se seveda niso stekale v *aerarium populi Romani*, marveč v *fiscus Caesaris* in *aerarium militare*. *Fiscus Caesaris* pa ni bil osebna vladarjeva blagajna (to je bil sprva *patrimonium Caesaris*, od Septimija Severa *res privata Caesaris*, upravljal jo je *procurator rationis privatae*), ampak blagajna, s katero je njegova administracija razpolagala v svojem področju. Razvoj teh institucij je pester — tu ga omenjam le shematično, brez upoštevanja detajlnih odstopov, h kraju je *aerarium populi Romani* absorbiran v *fiscus*. Razumljivo, da delitev med blagajnami pri vsakem vladarju ni bila vselej enako stroga, drugačna pri Vespazijanu, drugačna pri Marku Avreliju, posebno ker so bili viri, iz katerih se je ena, druga ali tretja blagajna hranila, često prepletajoči. Ne glede na vse to izraz *'cesarska hišna posest'*, ki morda ustreza stari Avstriji, Rimu ne pristaja, bolje je porabljati *'prokuratorska provinca'* (toda le do Marka Avrelija) z eventualno razlago.

Provincio je upravno vodil *procurator* (seveda brez dostavka *pro legato*. 150), po Marku Avreliju *legatus Augusti pro praetore* (ne: *l. A. propraetor!*) s prokuratorjem za finance, in po Diokletijanu *praeses (vir perfectissimus)*, eden v sredozemnem, drugi v pribrežnem Noriku, poveljnik vojaških enot v obeh pa je bil *dux*. Enaka nejasnost in netočnost vlada glede Panonije. Nikjer ni očitana prožnost rimske upravne službe, ki je pretežno gradila na izkušnjah in ni imela šablonsko izdelanih direktiv in togo predpisanih zakonov.

Se nekaj detajlov. *Curatores* se razširijo po provincah šele s 3. stoletjem, ne toliko v drugem (149). Grafenauer nima prave predstave o *tribus* kot sestavnem členu imena (151). Piše, da so pravice rimskega državljana podeljevali vladarji večinoma osebno, dejansko je to vselej izjemno, predvsem pa je netočno preciziranje: *'in sicer za opravljanje določenih funkcij v upravi provincialnih mest'* (151). Grafenauer misli na *civitates attributae* (na primer, Carni in Catali v koloniji Tergeste), v teh primerih pa gre vselej za izjemne določbe, ki dopolnjujejo *lex coloniae*. Trajanje vojaške službe (bolje: kariere) šablonizira (154). Klavdij ni dal Virunu pravic kolonije (160), ampak le municipalni status. Kje naj bi bilo provincialno sakralno središče v Noriku, še ni jasno, čeprav ga fiksira avtor na Virunum (160). Prav tako je nedokazano, da bi bila stala v Emoni prva civilna

naselbina poleg vojaškega taborišča (162). Leta 14, piše v nasprotju z večino raziskovalcev (163), je bila prestavljena legija XV. *Apollinaris* iz Emone. Če je ta legija taborila v Emoni, kar ni zadovoljivo dokazano, je morala v resnici biti prestavljena vsaj v tem letu. Dokaz za to pa še ni objavljen. Neumestno je tudi kategorično zapisovanje — čeprav po Mócsyju — da so na severu Emone živeli Tavriski, na jugu Katari; preden bo to dokazano, bo steklo še precej vode po Savi. Grafenauer domneva v Panoniji daljšo ‚priljubljeno‘ fazo za prehod v provincialno obliko organizacije (163), češ da je družba še slabo razvita in še ni zrela za provinco. Pozen nastanek panonskih mest v rimskem smislu gre na rovaš pomanjkanja organizacijskih jeder, provinca sama pa je bila izredno zgodaj ustanovljena. Zogovarjati se ne da tudi po Mócsyju povzeta trditev, da v Panoniji skoraj ne nastopa pojem *hereditas*, češ da je zasebna zemljiška posest še neizoblikovana (165); dejansko pa gre za juridičen fakt, do katerega ima pravico le državljan, ne *peregrinus*. Nejasne predstave ima o bistvu oznake *oppidum* (167). Nejasna je tudi formulacija, da bi imeli *libertini* posebno organizacijo (174); zelo netočen je oris zemljiškopravnega položaja. Poudarek, da so bili Epijci (pravilno Epilii ali Epiji, 180) sprejeti celo med dekurione, je neumesten, ker so bili plemiči. Vojaki, piše (185), so imeli nezakonite žene iz vrst ‚tujk‘. Žene so bile morda zakonite, le zakon ni bil po rimskem pravu pravnoomečen, bil pa je po človeškem in domačinskem (*iure gentis*). Kot je v nasprotju z rimskim juridičnim predstavnim svetom, prevajati *civis* z državljanom, tako je zgrešeno tudi njegovo juridično nasprotje, *peregrinus*, s tujcem; morda je najbližje — po situaciji — staroselec, stari naseljenec, priseljenec, le včasih je res na mestu tujec. Deplasirano je pisanje o veleposestnikih na slovenskem ozemlju (192); prav tako o *revnejši zunanjsčini* lončarskega naselja v Emoni, elementi za tako presojo sploh niso bili odkriti. Kdor dokaže, da ‚izvirata od tod‘ škof Viktorin in menih Evgipij (193), bo svet presenetil. Markomani niso prodrli le do Akvileje, marveč do Verone (194). O praetenturi *Italiae et Alpium* ničesar ne vemo, še najmanj, da bi imela središče na Hrušici (194); tudi pregled poznoantičnih zapornih naprav in utrdb daje napoved vtis (195 ter 207), poleg tega je zanje na mestu poimenovanje *clausurae Alpium Iuliarum*. Če že citira Salvijana in Prokopija za karakteriziranje miselnosti prebivalstva (197) oddaljenih pokrajin, bi toliko prej pričakovali opozorilo na tista mesta, ki karakterizirajo položaj po vzhodnoalpskem in panonskem prostoru. Poskus korekture zgrešenega časovnega določanja izkopenja na ptujskem gradu glej v Kroniki 9, 1961, 123 s. (k str. 209). V zvezi z Odoakrom in Rugijci se mu je vrinila vrsta netočnosti (210, 211); o premiku meje s Trojan leta 488 — čeprav po Hauptmannu — ne bi pisal s tako gotovostjo (211). O *ostrogotskih hišah* na Rifniku je težko govoriti, o njih najdbah na Ljubljanskem gradu (217) se to sploh ne sme.

K staroselcem. Grafenauer poroča o nemških hipotezah, ki poudarjajo slovansko nedržavotvornost (222) in skušajo razložiti Karantanijo in njene posebnosti z obstojem staroselcev, predvsem germaniziranih Romanov. Pri tem, ko zavrača neutemeljene nemške misli, zaide v drugo skrajnost. Avtohtone, ki bi bili dočakali srednji vek, dopušča le v odročnih legah in v skrajno majhnem številu (190). Za to trditev navedeni dokazi so šibki, na primer, toponimi, češ da so ti, ki so prišli k nam, sporočeni v latinski obliki (190). V drugi praktično niso mogli biti, ker imamo ohranjene le latinske zapise in ker se krajevna imena najbolj asimilirajo. Elementov, ki približujejo, celo dokazujejo nasprotno, je že danes, ko v tem študiju pri nas ni kake sistematike, ogromno, da o indicij, ki kažejo, na primer, celo na ohranjanje jezika staroselcev, kar teoretično dopušča tudi Grafenauer (305), ne govorimo. Grafenauerjeva tendenca čim bolj reducirati kontinuitetne elemente ter eliminirati do neke meje ‚romanizirane‘ staroselce, je neopravičljiva na eni strani spričo elementov, kot rečeno, ki kontinuiteto že nakazujejo, na drugi pa spričo pomanjkanja raziskav, kar dovolj ilustrira že samo dejstvo, da Jugoslavija nima niti enega samega inštituta, ki bi se načrtno posvečal začetkom slovanstva na Balkanu. Zato ne dvomim, da bo zgodovina slovanstva v vzhodnoalpskem prostoru doživljala še bistvene dopolnitve, ne le v okviru razvoja varne kulture (ta je vselej le spremljava oziroma rezultat ekonomskih, poselitvenih in življenjskih dogajanj), ampak predvsem v okviru družbene organizacije, študija plemsko-političnega razvoja, narodnega blaga in verovanja, starosvetnosti. Omejeni stik s staroselci, a ‚samo‘ v gospodarskem pogledu, dopušča Grafenauer sam (387); ker so alpski Slovani od Germanov hkrati dobili pobude za vključitev v fevdalizem, je za avtorja oboje vzrok, da so prehiteli razvoj v primeri z drugimi Slovani. Vendar je za Karantanijo predvsem značilen neki privilegiran položaj, ki korenini, menim, pretežno v zgodovini, to je v staroselcih. Poleg tega bi na Karantanskem predvsem

pričakovali dokumentacijo za dolg obstoj prvotnih rodov in plemen, začuda pa ni, že sredi 8. stoletja, ko so prišli pod frankovsko nadoblast, o njih nikakega sledu (337). To je edinstveno med Slovani in kaže, menim, spet na izredno organizirano moč staroselcev, ki so se v Slovanih sicer utopili, jih pa s tem precej poenotili in organizirali. Dalje, ker nastane državna formacija s preseljivijo enega plemena, se praviloma uveljavi ime tega plemena (340). V Karantaniji tega ni, naziv Karantanija ni slovenski, Grafenauer meni, da tudi ni poznan v antiki, v čemer se moti. Ime je v osnovi, kot vse kaže, keltsko. Vsi ti in številni paralelni procesi so še nejasni v podrobnostih, v obrisih pa so poznavalcem pozne antike dokaj nedvomni, res pa je, da so zelo raztreseni po literaturi, zato jih človek, ki se s problemi ne more ukvarjati dovolj nadrobno, zlahka sprepleta, mnogo pa jih tudi še ni zapisanih, marveč o njih strokovnjaki diskutirajo v ozkem krogu. Jugoslavija bi se morala vključiti v to diskusijo. Skratka, še en razlog za ustanovitev centralnega inštituta za študij zgodnjega slovanstva na Balkanu.

Sporno je pisanje o mejah Slovencev (38). Korigirati bo treba datacijo dela anonimnega geografa iz Ravene (304, 338). Neodpustno šibko je poznavanje historikov o ekonomiki antike, posebej pozne antike, sem spada poljedelstvo (latifundije, njive kvadratne oblike), tudi plug, ki naj bi ga poznala antika (!) (tako dvomeče sam, str. 315). Tu seveda ne gre brez natančnega poznavanja Plinijeve n. h. XVIII 172, kjer obravnava štiri vrste plugov oziroma lemežev, zadnji od navedenih je tisti, ki bi ga moral Grafenauer iz modernih študij poznati: *non pridem inventum in Raetia Galliae duas addere tali rotulas, quod genus vocant ploum Raeti* (nedavno so v retijski Galiji prišli na misel takemu plugu [s širokim rezilom] dodati dvoje koles, kar imenujejo Retijski ploum). Iznajdba je nedvomno olajšala čvrsto in ravno oranje, večkratna pripraga, ki jo Plinij omenja (*protela*, furlansko preděl), pa nakazuje, da so jo porabljali posebej za oranje strnišč. Domneva, da bi jo tudi Noriki poznali, je utemeljena. Samo vprašanje staroselcev je torej, če so ga Slovani spoznali takoj ob naselitvi v Alpah. Analogno bi se dalo polemizirati o lončarskem kolesu in Slovanih (321), o Obrih, kjer pokaže neverjetno statično gledanje na zgodovinski potek, medtem ko je bilo dogajanje dinamično, analogno Atilovi plemenski zvezi in povsem dvomljivo je, da bi se jim bilo kdaj posrečilo pokoriti vse prebivalce na teritoriju od Alp do Črnega morja. Šlo je za efemerne pojave, ki so bili prejkone tudi teritorialno povsem različni. Mnogo nejasnosti obstaja v zvezi z Langobardi. Važnejša naloga, ki bi jo bili morali slavisti opraviti prej kot pa reševati ilirske uganke, bi bil seznam pred-slovenskih krajevnih imen.

Glavna nezadostnost Grafenauerjevega novega dela je v dejstvu, da se v pred-slovenskem obdobju izgubi v morju podatkov, ki jih ne zmore zgostiti v razvojno linijo, v kateri bi moral dominirati kratek politični oris, družbeni in ekonomski razvoj ter oris tako imenovane kulturnozgodovinske stopnje po pokrajinah. To je za nove naseljence važno. Naslednja nezadostnost pa je v dejstvu, da te materije avtor ne oblikuje in je ne predlaga genetično in logično suvereno razvito, marveč dopušča, da ga materija obvlada. Kako se je to zgodilo, sem nakazal že zgoraj. Nekaj drobnih pomanjkljivosti sem naštel, lahko jih pomnožim; tiste, ki jih strokovnjak mimogrede popravi (na primer pripovedovanja o matriarhatu), izobražencu pa ne škodijo, ne bi omenjal.

Ob kraju svoje dolžnosti iskati pomanjkljivosti se ne morem premagati, da se ne bi zadovoljno ozrl na celoto, na dejstvo samo, da smo iz tega časovnega obdobja dobili nekaj, kar bo lahko kažipot v dobrem, da posnemamo, kar je posnemanja vredno, v slabem, da se ognemo temu, kar je treba zavrniti. Predvsem pa bo treba čimprej zapolniti vrzeli, ki so ostale.

Delo je tako pomembno, da mu je vredno posvetiti več kot nekaj površnih, v jedru praznih superlativov, ki bi bili za slovensko starinoslovje tudi slabo spričevalo; njegov izid je letos eden naših osrednjih kulturnih dogodkov. Arheologi mu danes za obdobja, ki so njihovo delovno področje, ne moremo postaviti ob stran enakovrednega teksta.

Jaro Šašel